

Lőcsei Péter

HAMVAS BÉLA: POÉTIKA

VÁLOGATÁS HAMVAS BÉLA FOLYÓIRATOKBAN MEGJELENT
ÍRÁSAIBÓL. SZERKESZTETTE: MOLNÁR MÁRTON. BUDAPEST,
HAMVAS INTÉZET, 2013.

Minden kor szellemi élete megsínyli a folyamatosság hiányát. A torzóban maradt életművek, a berekesztett művészeti és tudományos „iskolák”, az ötletszerűen vagy módszeresen felszámolt műhelyek, a megcsonkított és öncsonkításra kényszerített kötetek sebei nem gyógyulnak nyom nélkül. Ugyanezt mondhatjuk a bérbe vett lelkiismeretről és bérbe adott gondolkodás hatásairól is.

Mekkora veszteség volt, hogy Kármán József halála, az *Uránia* megszűnte után csak 1814-ben indulhatott útjára az *Erdélyi Muzéum*?! Mennyi kárt okozott a Kisfaludy Társaság működésének felfüggesztése? Sorolhatnánk az Akadémia életébe avatkozó hatalom kártékony hatásait: a szabadságharc leverése utáni bezárást, a későbbi tagrevíziót, a B-listázást, az ideológiai nyomásgyakorlást. Mekkora gondokat okozott Trianon után az egyetemek áthelyezése? A második világháború után hiába vágyott a *Nyugatot* újraindítására Ottlik és köre; a *Magyar Csillagot* nem folytathatta Illyés Gyula. Ígéretes folyóiratok sora szűnt meg a fordulat éve körül (*Magyarok, Újhold, Válasz, Új Idők, Diárium, Sorsunk*). Nem hagyhatom szó nélkül az 1945-től 1948-ig működő Európai Iskola kivéreztetését. Szellemi áramlatok, fontos lapok estek ki a köztudatból évtizedekre. Életművek törtek derékba. Történelmietlen, megválaszolhatatlan, de legalább költői kérdésként megfogalmazható: hogyan alakult volna Pilinszky János, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Ottlik Géza, Németh László lírája, epikája a hallgatás évei nélkül?! Mit írhatott volna szabadabb légkörben Kosáry Domokos, Bibó István? Mit írt volna itthon Kerényi Károly, Tolnay Károly, Márai, Szabó Zoltán, Cs. Szabó, Kovács Imre? És akkor még nem szóltam az 1945 után más hazát kereső tudósokról, képzőművészekről, zenészekről.

Mivel foglalkozott volna *A magyar Hyperion* szerzője, a *Száz könyv* szerkesztője az inotai, tiszapalkonyai, bokodi munka helyett egy könyvtári kutatószobában vagy egy szerkesztőségben? Az utóbbi kérdést azért tettem föl, mert a közelmúltban jelent meg a Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet jóvoltából a *Poétika* című válogatás. A meg nem írt művekről és hatásukról legfeljebb képzelődhetünk, az 1919 és 1947 között kiadottakat kezünkbe vehetjük. A könyv legkorábbi írásai a pozsonyi *Tavaszbán*, az utolsók a *Sorsunkban* és a *Diáriumban* szerepeltek. Hamvas még bő húsz évig élt. Kirekesztése, elszigetelődése mekkora veszteség? Még akkor is az, ha tudjuk, egy szűk baráti kör számára (és az utókornak) a szilencium idején is dolgozott. Ne feledjük, az irodalmi, szellemi élet természetes állapota a párbeszéd! Például az olyan típusú írások mérlegelése, ütköztetése is, mint amilyenekkel ebben a gyűjteményben találkozhatunk.

A görög eredetű *poétika* szó költészettant, műfajelméletet jelent. A kötet címe félrevezető, ugyanis nem a verseléssel, a műnemekkel, a műfajokkal összefüggő kérdések olvashatók benne, hanem egy sokféle tájékozódó, bátran ítélő, ítélkező személyiség állásfoglalásai. Zavarba ejtő gazdagság, amely óvatosságra inti a befogadót. Csupán néhány jellemzőt említek: eszszék, kritikák, megemlékezések a közelmúlt és a jelen világirodalmáról, magyar irodalmáról. Vitaindító és válasz a művészet szabadságáról. Gondolatok a szellem emberének feladatairól. Színházi, zenei, képzőművészeti, esztétikai tárgyú bírálatok. Közülük némelyik korai próbálkozás veszteség nélkül kihagyható lett volna (*Bánk bán*; *Buksy Míra*; *A gátsi-szüret*). Véleményem szerint a kötet súlyos hiányossága a tájékoztató bevezető vagy utószó. Ebben szó eshetett volna a válogatás szempontjairól és Hamvas fórumairól. Még akkor is, ha ez utóbbi kérdés nehezen tisztázható.

A *Nyugat* nem csupán a felfedezések, hanem a nagy szakítások, nyilvános összeütközések színtere is volt. Elég, ha Szabó Dezső, Németh László, József Attila, Szabó Lőrinc példáját említem. Hamvasnak fontos írásai jelentek meg Babits és Móricz lapjában, de nem volt kizárólagos szerzője. A harmincas évek elején több folyóiratban is szerepeltek írásai. Vajon mi vezetett az eltávolodáshoz, a kivonuláshoz? 1932 után más lapokat keresett. Talán kevesen tudják, hogy a sokáig nem is emlegetett *Napkelethez* hűséges volt; később a *Diárium* és a *Sorsunk* mellett végig kitartott.

A kötet részletes bemutatása meghaladná ismertetésem kereteit, így mindössze néhány témát, megközelítési módot emelek ki. A bevezető fejezet világirodalmi kaleidoszkópjában elsősorban kortárs nyugat-európai és amerikai szerzők (Joyce, Huxley, T. S. Eliot, J. C. Powys, D. H. Lawrence,

L. Sinclair, Knut Hamsun, Dos Passos, Hemingway) szerepelnek (5–239.). Az elsőként kiemelt Joyce Hamvas egyik viszonyítási pontjává vált. Sok írás egy-egy új műhöz, eredeti nyelvű vagy magyar kiadáshoz kapcsolódik: *Rilke levelei*; Julien Green: *Az álmodó*; James Joyce: *Finnegan ébredése*; Werfel: *A meg nem születettek csillaga*. Akad közöttük Galsworthy-ról, Goethéról, Maupassant-ról, Rabelais-ról, Nietzsche-ről szóló nekrológ, évfordulós megemlékezés, visszatekintés. Ezeket egészíti ki egy-egy rövid elemzés az orosz és szovjet irodalomról. Míg az angolszász írókat, költőket eredetiben olvashatta, az oroszok esetében közvetítő nyelvre és összefoglaló tanulmányokra támaszkodott. A terjedelmes fejezet értékeinek és botlásainak láttán nem feledhetjük, hogy Hamvas a kortárs szerzők és művek egy részéről az elsők között, olykor az alkotások megjelenésének évében adott hírt Magyarországon.

A kötet második nagy egységének írásai a magyar irodalom értékeit, vélt vagy valóságos adósságait, lehetőségeit veszik sorra (241–421.). A szerző bátorságát és érdeklődésének, kutató szenvedélyének sokoldalúságát is bizonyítja, hogy Ady halálának évében (22 évesen) szólt a költő életéről és lírájának sajátosságairól. Ugyanebben az évben írt Kosztolányi egyéniségéről, illetve Babits költészetének, epikájának jellemzőiről is. Az *Irodalmi problémák* című Babits-kötetet a közelmúlt legjelentősebb művei közé sorolta. Hitet tett a *művészetet a művészetért* elv és gyakorlat mellett. 1919-es keltezésű, az *Irodalmunk legújabb irányai* című értekezése is. Magával ragadó a fiatal szerző olvasottsága, ítéleteinek határozottsága, kiforrottsága. A három műnem legfrissebb termésére és alkotóikra a legtermészetesebb módon hívja fel olvasónak figyelmét. Egyetlen versben, novellában, drámában sem mélyed el, nem elemez, de Adytól Karinthyig, a *Ma* fiataljaitól Török Gyuláig, Kosztolányi Dezsőig, Ambrus Zoltántól Móriczig, *A gólyakalifától* Moly Tamás regényéig (*A jöttment*) sok mindent besorol, osztályoz. Becsületesen bevallja: „A régi normákhoz való mérlegelés ideje lejárt, és az új művek kisiklanak kritikusaik kezéből.” (243.) Végkövetkeztésként levonja, hogy az irodalmi keretek meglazultak, a műfaji határok feloldódtak. Az alkotások középpontjába az „Én” került. Számot vetett azzal is, hogyan alakult a kortárs irodalom és tudomány kapcsolata: „A XX. század elején a szellemi tudományok erősen realizálódtak. A lélektan filozófia számtalan könyven él és folyton jobban beleég az általános gondolkodásba. Nem véletlen, hogy Freud pszichoanalízise most támad, az sem, hogy Bergson, Eucken hatással hirdetik világnézetüket. [...] A tudományok beletolakodnak a művészetbe, és viszont.” (254–255.)

Hamvas gondolkodásmódjának, ízlésének alakulását tükrözik azok az írások, amelyeknek egy részében korábbi ítéleteit, véleményeit árnyalta (*Egy új Ady-revizíó; Fiatal magyar irodalom; Három kép a magyar írás galériájából; Szellemi törekvések a magyar irodalomban [1900-1935]*). Vesébe látó, véleményem szerint egyoldalúan túlzó portrét vázolt Osvát Ernőről. (A kötetben helytelenül Osváthként szerepel.) Szólt a fiatal irodalom válságos helyzetéről; művek, nevek említése nélkül kérte számon a morális erőt. Aggasztotta a Trianon utáni ország – és ezen belül az irodalom – erkölcsi állapota. Nem hagyta szó nélkül a kritika helyzetét és a szerzői érvényesülés lehetőségeit sem.

1925-ben úgy vélte: „A fiatal magyar irodalomnak egyelőre csak lírája van.” Reményik Sándort, Áprily Lajost, Mécs Lászlót emelte ki. (307.) Gondoljuk meg az állítás igazságtartalmát! Reményik 1890-ben, Áprily 1887-ben, Mécs László 1895-ben született. A felsorolásból kimaradt Szabó Lőrinc, akinek 1922-ben jelent meg a *Föld, Erdő, Isten*, 1923-ban a *Kalibán*, 1925-ben a *Fény, fény, fény* című kötete. Kassák, aki egy esztendőben született Áprilyval, ekkor már folytatásokban közölte az *Egy ember élete* részleteit a *Nyugatban*. Ebben az időben írta Kosztolányi Dezső a *Nerőt*, a *Pacsirtát* és az *Aranysárkányt*.

Fontos írások szerepelnek Weöres Sándorról, illetve a szellem szabadságának igényéről (377–406.). Hamvas ismertetői, bírálati messze elkerülik a pozitívizmust. Nem is részletező, tételről tételre haladó tanulmányok vagy esszék. Gyakran nem érveket használ, hanem magával ragadó, gondolkodásra ösztönző, ellentmondásra készítő módon kinyilatkoztat. Meglepő, vitára serkentő megállapításokban bővelkednek a Weöresről szóló írások (*A Medúza; A teljesség felé; A fogak tornáca*). Szerinte a *Medúza* költője – Mester nélkül – korán lépett nyilvánosság elé. Ezt persze mondhatja egy kritikus, egy filozófus, egy „lélekvezető”, de miként valósítsa meg egy önmagát kifejezni, megmutatni kívánó lírikus?! A *Hideg van, A kő és az ember, A teremtés dicsérete* nélkül nem születhetett volna meg a *Háromrészes ének, az Ábrahám áldozása*. Nem alakulhatott volna ciklussá a *Rongyszőnyeg*. Az említett grádicsokat nem hagyhatta ki a költő. (Zárójelben kell megjegyeznünk, hogy Hamvas mellett mások is félték Weöres korai ellobbanásától. Karácsony Sándor és Kosztolányi is türelemre intette; Osvát nem közölte verseit a *Nyugatban*. Mértékkal, óvatosan Babits is várakoztatta. Igaz, nem ugyanazzal a céllal, mint ahogy ezt Hamvas említette.)

Weöres Sándor mestereként fogadta el Hamvas Bélát. Személyesen is felkereste a *Diáriumban* közölt *Medúza*-értékelés után, fontos leveleket is

váltak egymással. Egy részük megjelent, másik felük sajnos elpusztult, illetve lappang. *A teljesség felé* című kötetét neki ajánlotta. Sok tekintetben hallgatható rá. Egyet nem tehetett meg. Nem mondhatott le saját útkezeséről, botladozásairól. Jellemző módon változatlanul hagyta a *Ha majd testemre rög borul* című versét, és szerepeltette gyűjteményes kötetében a Hamvas által reminiscenciaként, nem őszinte műként bírálta *Nem nyúl sz le értem* kezdetű (valóban Adyt is visszhangzó) költeményét. A plágiumokról, mindenféle átvételekről Weöresnek határozott véleménye volt. Sohasem rejtette véka alá az őt érő hatásokat. Nem bűnnek, hanem a művészet szükségszerű feltételének tartotta más alkotások „beolvasztását”, alkotó felhasználását.

Hamvas az elsők között került a marxista (vulgármарxista) kritika célkeresztjébe. Természetesen ezt nem a véletlennek, hanem korábbi és 1945–48 közötti működésének „köszönhette”. *Füstparipán* című írásában a politikai rövid távú érdekeit állította szembe a művész, a gondolkodó örök értékeivel (382–385.). Fenyégetőnek tartotta a szellem szabadságának államossítását. Aggodalmaira a kommunista kulturális politika rövid időn belül, kioktató módon válaszolt. Hamvas bátorságát bizonyítja, hogy kész volt a vitára. Egyebek mellett ezt írta: „Igen, a politikai érdekltség a művészt befolyásolni kívánja. Ha Keszi Imre a sajtót csak két-három hétre visszamenőleg átnézi, ennek a befolyásoló törekvésnek több jellegzetes példáját fogja találni.” (*Válasz Keszi Imrének*, 396.) Hamvas „bűnlajstromának” további tételei is voltak. 1946-ban vitriolos írásban ítélte meg Lukács György konzervativizmusát, gondolkodásmódjának ellentmondásait, dogmatikus ortodoxiáját (386–389.). „Bűne” volt szerkesztői tevékenysége és az is, hogy olyan hangadónak tartották, akitől másokat feltétlenül óvni kell. Keszi Imre ezt így fogalmazta meg: „A demokrácia a józan ész, a gondolkodó értelem politikai rendszere, és aki ellensége a józan észnek, ellenségévé válhat a demokráciának is. Hamvas Béla pedig maradék jóhiszeműségével vigyázzon tevékenysége eredményeire és azokra, akik, egyre láthatóbban mögötte állnak.” (Keszi: *A sziget ostroma*. Dante, Budapest, 1948, 92.) A folytatást többé-kevésbé ismerjük.

A *Poétika* harmadik fejezete elsősorban képzőművészeti és zenei tárgyú írásokat tartalmaz (423–523). Többek között Fényes Adolf, Szőnyi István, Vaszary János, illetve Schumann és Bartók értékelését olvashatjuk. Akad közöttük kiállítás-megnyitó, beszámoló, évfordulós megemlékezés, bírálat. A konszolidált állítások mellett itt is bőven találkozunk vitára ingerlő, sommás megállapításokkal (*Bartók*, 518–523.).

Az utolsó fejezetben (525–587.) egyebek mellett Sinclair, Kurt Reizler, Molnár Antal és Sík Sándor esztétikai felfogásának minősítésével szembesülünk. Sarkos ítéletekben itt sincs hiány. Hamvas, aki a világlátásában folyamatosan a hagyományok értékét hangsúlyozta, a tudományos életben véteknél tartotta a lemaradást, a korszerűtlenséget. Sík Sándor gondolkodásmódját idejétmúltnak vélte. Elismerte, hogy a szerző megállapításai végeredményben helytállóak, de szemére vetette, hogy ezek mára érdektelenné váltak: „Az impozáns munka nem tekinthető szellemi eredménynek, mindössze tájékoztatásnak olyanok számára, akik élvezik a folyamatos előadást, és kedvüket lelik a náluk tájékozottabb író kellemes stílusában.” (570.)

Ha elfogadjuk Kosztolányi tételét, hogy az író udvariassága a világosság, akkor hozzátehetjük, hogy a szerkesztő (egyik) udvariassági mércéje a hiteles, pontos jegyzetelés. Molnár Márton több kisebb-nagyobb hibát is elkövetett. Véleményem szerint rengeteg fölösleges jegyzettel terhelt meg az amúgy is vaskos kötetet. Jó részük értelmetlenül ismétlődik betű szerint. Csupán néhány példát említek: *A modern irodalom elmélete* című 14 oldalas írásában Hamvas száznál több szerzőre hivatkozik; közöttük klasszikusok és mára elfeledett alkotók is szép számmal említhetők. Az áttekintésből felesleges hatvan érintettet kiemelni. A tájékoztató adatok többsége sekélyes: „Schopenhauer, Arthur (1788–1860): német filozófus.”; „Flaubert, Gustave (1821–1880): francia regényíró.”; „Hesse, Hermann (1877–1962): német-svájci író, költő és festő.” Nehezen érthető, miért ismétlődik betű szerint 4, 6 vagy akár 10-nél is több esetben Wilde (28., 275., 285., 351.); Nietzsche (351., 538., 548., 560., 565., 586.) és Joyce (53., 110., 124., 137., 156., 175., 219., 233. ...) jegyzete. Utóbbi amúgy is elég suta: „Joyce, James Augustine Aloysius (1882–1941): ír költő, író, kritikus.”; sőt előfordul „ír költő, kritikus” formában is (219., 233. ...).

A bibliográfiai adatok egy része sajnos pontatlan. Hármát említek közülük. *A fogak tornáca* című Weöres-kötet és a *Se ég, se föld* című Takáts Gyula-kötet 1947-ben jelent meg. Hamvas Béla értékelése is ebben az évben (és nem 1946-ban) látott napvilágot a *Diáriumban*. A *Medúza*-kritika végén hibás az 1946-os évszám (380.).

A *Poétika* a kisebb-nagyobb szerkesztői botlások ellenére is fontos könyv, vitára, önvizsgálatra készítő kötet. A sorozat folytatásra vár. És ami legalább ennyire fontos: olvasókra is.